
TECHNICAL TERMINOLOGY PERMANENT SOURCE OF VOCABULARY ENRICHMENT TERMINOLOGJIA TEKNIKE BURIM I PËRHERSHËM I PASURIMIT TË FJALORËVE SHPJEGUES TË PËRGJITHSHËM

NEBI CAKA¹, ALI CAKA²

¹ Fakulteti i Inxhinierisë Elektrike dhe Kompjuterike

² Fakulteti i Filologjisë, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë, KOSOVË

Email: nebi.caka@fiek.uni-pr.edu

AKTET IV, 4: 629 - 632, 2011

PERMBLEDHJE

Fjala *laser* nuk ka mundur të jetë në *Fjalorin e gjuhës shqipe* më 1954, se laseri do të shpikje gjashtë vjet më vonë, por do të mund të ishte fjala *transistor*, se transistori ishte shpikur gjashtë vjet më parë. Këto fjalë në fillim kanë shërbyer vetëm si terma teknikë, por me kohë, me përhapjen e përdorimit të sendeve që ato emërtonin, kanë filluar të bëhen fjalë të përdorimit të zakonshëm, prandaj fjala *transistor* është përfshirë në *Fjalorin e shqipes së sotme* të vitit 1984, por jo dhe fjala *laser*. Sot *kompjuteri* dhe *interneti* janë bërë pjesë përbërëse e jetës së shumë njerëzve anembanë botës, ndaj dhe janë përfshirë në *Fjalorin e gjuhës shqipe* të vitit 2006. Përfshirja e termave teknikë të përdorimit të gjerë në fjalorin shpjegues të çdo gjuhe, pra edhe të shqipes, është domosdoshmëri, ngase sot nuk mund të komunikojmë në mënyrë të efektshme pa to.

Fjalët çelës: terminologjia teknike, pasurimi i fjalorit, Fjalori i gjuhës shqipe (1954), Fjalori i shqipes së sotme (1984), Fjalori i gjuhës shqipe (2006).

SUMMARY

The word *laser* could not be inserted in the Dictionary of Albanian language in 1954, as the laser was to be invented six years later; but the word *transistor* could had been included since it had been invented six years before. These words serving only as technical terms at first, were later to become common words by the spread of the usage of objects they labeled. As a result, the word *transistor* got to be included in the Dictionary of Albanian language in 1984, but still not the word *laser*. Nowadays the *computer* and *internet* have become part of many people's daily life around the world, therefore they have been included in the Dictionary of Albanian language in 2006. The inclusion of wide-usage technical terms in general dictionaries of any language has become a necessity, because in nowadays, it is almost impossible to communicate effectively without them.

Key-words: Technical terminology, vocabulary enrichment, Fjalori i gjuhës shqipe (1954), Fjalori i shqipes së sotme (1984), Fjalori i gjuhës shqipe (2006).

HYRJE

Gjatë shfrytëzimit të Internetit shpesh hasim në fjalë të panjohura, në të shumtën e rasteve terma teknikë, për të cilët nuk mund të gjejmë shpjegimin a përshkrimin në fjalorët ekzistues. Nga ana tjetër, përfshirja e tyre në fjalorët shpjegues të përdorimit të përgjithshëm dhe shpjegimi i tyre i atillë që të jetë i kuptueshëm

për një rreth të gjerë lexuesish nuk është punë edhe aq e lehtë. Edhe shpikësit në vendet e ndryshme të botës gjatë patentimit të shpikjeve të tyre hasin në vështirësi, sepse shpikja duhet të shpjegohet me numër të kufizuar fjalësh dhe është vështirë të gjenden fjalët e duhura, madje edhe në gjuhën amtare (Kovalick 2009).

Futja e termave të rinj teknikë në një gjuhë nuk është e vogël. Çdo ditë krijohet ndonjë term i ri ose kuptime të reja u shtohen fjalëve të vjetra. Një numër i madh termash të rinj shfaqen për çdo ditë për të shënuar sendet e reja, proceset e reja dhe shpikjet e reja, sidomos në teknologjinë e informacionit, e cila përfshin shumë lëmenj të jetës sonë, ndaj dhe koha në të cilën jetojmë quhet epoka e teknologjisë së informacionit. Por shtrohet pyetja a duhet të gjithë termat shkencorë dhe teknikë të përfshihen në një fjalor të përgjithshëm? Kuptohet se jo të gjithë termat duhen përfshirë në një fjalor shpjegues të përgjithshëm të tipit të mesëm. Termat shumë specifike duhet lënë jashtë fjalorëve të përgjithshëm se vetëm do t'ua zinin vendin termave që kanë përdorim të gjerë ose fjalëve të tjera për të cilat do të mund të pritej që në një të ardhme të afërme (bie fjala deri te ribotimi i radhës i fjalorit që i përmban) do të bëheshin fjalë të përdorimit të përgjithshëm. Megjithatë, terminologjia shkencore dhe teknike gjithnjë e më shumë po zë vend në fjalorët e përgjithshëm. Një pjesë shumë e madhe e pasurimit të fjalorit tonë të përditshëm ka të bëjë me nxënien e këtyre termave. Vlerësohet se rreth 40% e fjalësit të fjalorëve të përgjithshëm janë terma shkencorë dhe teknikë (Panagiotis 2001).

1. Termat teknikë dhe fjalorët e përdorimit të përgjithshëm

Fjalori i përgjithshëm më i ri i Oksfordit "*The New Oxford American Dictionary*", botimi i tretë (2010) me 350.000 fjalë, shprehje dhe kuptime, me qindra shënime shpjeguese dhe me mbi një mijë ilustrime paraqet fjalorin më gjithëpërfshirës dhe më të saktë të anglishtes amerikane dhe merret si standard i përsosmërisë leksikografike në këtë vend. Ai paraqet një tekst tërësisht të përditësuar dhe të rishikuar. Shumica e fjalëve të reja, të përfshira në të, janë nga fushat me zhvillim të hovshëm, si informatika, teknologjia, biznesi dhe ekologjia dhe futja e tyre, në këtë fjalor, është bërë në bazë të evidencës më të re të korpusit dymiliardë-fjalësh të anglishtes të Oksfordit, i cili pasqyron ndryshimet më të reja në korpusin e gjuhës angleze. Ky fjalor nuk është

zëvendësim për fjalorët teknikë, por ka një numër tepër të madh të përkufizimeve për terminologjinë teknike aktuale.

Në një fjalor të përgjithshëm shpesh futen edhe shkurtesa, të cilat me kohë marrin kuptimin e fjalëve të mirëfillta, siç ka ndodhur bie fjala, me shkurtesat e anglishtes RADAR (**RA**dio **D**etection **A**nd **R**anging) dhe LASER (**L**ight **A**mplification by **S**timulated **E**mission of **R**adiation) që sot janë fjalë të përdorimit të përditshëm pothuajse në të gjitha gjuhët e botës: *radar* dhe *laser*.

2. Termat teknikë dhe fjalorët e përgjithshëm të gjuhës shqipe

Edhe përpiluesit e fjalorëve të përgjithshëm të gjuhës shqipe janë munduar të ndjekin zhvillimin e shkencës dhe të teknikës dhe këtë ta pasqyrojnë në fjalësin e fjalorit, herë me më pak sukses, e herë me më shumë sukses. Për të mirë vlen të veçohet *Fjalori i gjuhës shqipe*, i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë, 2006 (FGJSh 2006). Siç thojnë hartuesit e këtij fjalori "Në (këtë) fjalor janë përfshirë shumë fjalë, shprehje e kuptime që përdoren sot në shqip dhe që nuk gjenden në fjalorët e mëparshëm shpjegues të shqipes. Kjo lëndë e re pasuruese, që është nxjerrë nga vjelja leksikore e veprave të letërsisë artistike a shkencore, nga shtypi i përditshëm e periodik, nga fjalorë dygjuhësh, sinonimikë, krahinorë etj., e ka përditësuar kënaqshëm fjalorin." Në të janë përfshirë edhe disa fjalë të huaja, kryesisht terminologjike, që kanë hyrë këta 10-15 vjetët e fundit, veçanërisht në fusha të tilla si informatika, biznesi, ekonomia e tregut etj.

Nga termat teknikë që janë përfshirë në këtë fjalor e që nuk janë në fjalorët e mëparshëm do të përmendnim vetëm disa prej atyre që janë të njohura nga shumica, si: *celular*; *digjital* (por jo dhe: *digjitalizoj* e *digjitalizim*), *disketë*, *formatoj* e *formatim*, *informatikë* e *informatizoj*, *internet*; *klikoj* e *klikim*, *kompaktdisk*, *kompjuter*, *kompjuterik*, *kompjuterizoj*, *kompjuterizim*; *mi* (miush, maus), *printer*, *printoj*; *printim*, *i printuar*; *rrjetëzim* (*kompjuterik*), *skaner*, *skanoj*, *skanim*, *i skanuar*; *virus* (si term i informatikës) etj.

Në fjalorin e përgjithshëm të gjuhës së sotme shqipe do të mund të përfshiheshin edhe mjaft fjalë të tjera teknike që kanë një përdorim të shpeshtë e të gjërë, si këto të mëposhtmet, të marra nga *Fjalori i Informatikës* (Caka, Dika, Rodiqi, Akademia e Shkencave dhe Arteve e Kosovës, Prishtinë, 2005), të mbesim në të njëjtën fushë: *adapter, algoritëm, aplikacion* (sot e ka zgjeruar kuptimin dhe përdoret edhe për: konkurrim), *bajt, bit, brezgjërë* (angl. *broadband*), *çip* (qark i integruar), *dekoder, disk* (*disk magnetofoni, disk kompjuteri, disk optik*), *gigabajt e gigaherc* (*giga* = 1 mijë milion), *detektor e detektim, demodulim, domen, ekran* (*i kompjuterit*), *e-mail, ikonë* (simbol grafik në ekranin e kompjuterit) *kalkulator, konektor, komutator, laser e laserik, mbart* (për fjalën e anglishtes *upload*), *meny* (në kompjuterikë a informatikë), *modem, modulim, modulator, monitor, ndërfaqe, terabajt e teraherc* (*tera* = 1 milionë milionë), *rrugëzues* (për fjalën e anglishtes *router*), *zhabart* (për fjalën e anglishtes *download*) etj.

Siç u tha më herët, përveç futjes së fjalëve të reja në fjalor, disa prej tyre marrin edhe kuptime të reja. Kështu, krahas **virus** (term në mjekësi): “mikroorganizmi më i vogël, që njihet deri më sot, i cili rritet e zhvillohet vetëm në qeniet e gjalla dhe shkakton sëmundje ngjitëse. *Virus i gjallë (aktiv). Virusi i gripit (i lisë, i tërbimit)*”, kemi dhe **virus** (term në informatikë): “Program që hyn në një sistem kompjuterash (më drejt: në një sitem kompjuterik) dhe e ndryshon ose e zhdruk informacionin e ruajtur në të: *ka virus*”. (FGJSh 2006)

3. Problemet gjatë përfshirjes së termave teknikë në fjalorët shpjgues

Leksikografët anglezë të shekullit 17, disa fjalë, posaçërisht termat shkencorë, matematikorë ose gjeometrikë, i shpjegonin me anë të ilustrimeve se kështu kuptoheshin më mirë. Semjuel Xhonsoni në fjalorin e tij, të njohur si *Fjalori i Xhonsonit*, të botuar më 1755 në Londër e ndërpreu këtë praktikë (McDermott 2005).

Sot, në lëmin e teknikës fjalët a termat teknikë të caktuar zakonisht përkufizohen me anën e fjalëve

a termave të tjerë teknikë. Një logjikë e tillë shpesh ndiqet edhe nga përpiluesit e fjalorëve shpjgues të përgjithshëm dhe për të kuptuar përkufizimet e tilla duhet të njihen në një masë të konsideruar fushat së cilës i përkasin këta terma. Edhe hartuesit e *Fjalorit të gjuhës shqipe* (FGJSh 2006) kanë ndjekur këtë logjikë. Kështu, p.sh., fjala **klikoj**, si term i kompjuterit a kompjuterikës, në këtë fjalor shpjgohet si:

klikoj – “ndaloj dhe shtyp kursorin e kompjuterit në një pikë të caktuar të ekranit për të përfutur një të dhënë: *klikoj dy herë*”.

Pra, për shpjgimin e foljes (termit) **klikoj** janë përdorur katër terma të tjerë po të kësaj fushe:

1. **kursor** – shenjë në trajtë shigjete e kompjuterit, që lëviz në ekran drejt vendit a pikës ku duhet të klikohet. - Siç mund të vërehet, *klikoj* shpjgohet me *kursor*, e kursor me *klikoj*;

2. **kompjuter** – aparat elektronik, i pajisur me program të posaçëm logjistik, që kryen në mënyrë automatike shumë veprime të ndërlikuara informatike: *ekran kompjuteri; radhit në kompjuter*. Por në fjalor nuk jepet fjala (mbiemri) *logjistik*, ndaj mbetet e paqartë çfarë nënkuptohet këtu me ‘program (të posaçëm) logjistik’, siç mbetet e paqartë, se çfarë mendohet këtu edhe me ‘veprime (të ndërlikuara) informatike’, meqë në fjalor nuk jepet po ashtu as fjala (mbiemri) informatik, ndonëse kjo mund të nxirret nga kuptimi i fjalës (emrit) *informatikë*, që jepet në fjalor.

3. **ekran** – pëlhurë e bardhë (në kinema) ose pllakë prej lënde të posaçme (në televizor, kompjuter etj.) ku riprodhohen me anë të dritës filma, sinjale etj. – Kjo nuk është aq e saktë për ekranin e kompjuterit, ku riprodhohen kryesisht tekste, figura, diagrame etj.

4. **e dhënë** – 1. *zakon. sh.* Njoftime për dikë a për diçka; fakte a dokumente për të vërtetuar diçka, për të nxjerrë përfundime etj. 2. *sh spec.* tërësi përmasash, faktesh etj. të gatshme që jepen e që janë të domosdoshme për të përcaktuar, për të gjetur a për të zgjidhur diçka; sistem shenjash a sinjalesh që jepen me radiodhënë. 3. veti a cilësi që karakterizojnë dikë a diçka; aftësi, dhurëti. Ai që nuk është i fushës së kompjuterikës (informatikës) nuk e ka aq lehtë ta gjejë se me

cilin kuptim të kësaj fjale kemi të bëjmë në përkufizimin e mësipërm të fjalës/termit *klikoj*.

Fjalori i vogël i Oksfordit (2008), ndërkaq kuptimin e fjalës/termit *klikoj* (angl. *click*) e jep vetëm me tri terma të tjerë “shtyp butonin në miun e ‘kompjuterit’”. Siç shihet, kemi të bëjmë me shtypjen e ‘butonit’ në ‘miun’ e ‘kompjuterit’, e jo me shtypjen e ‘kursorit’ në ‘ekranin’ e ‘kompjuterit’, gjë që mund të konstatohet edhe nga përkufizimi i fjalës *miush* (si term i kompjuterit) në vetë *Fjalorin e Gjuhës Shqipe* 2006: pjesë e kompjuterit, që komandon lëvizjen e kursorit dhe bën klikimin.

Një çështje tjetër që duhet pasur parasysh gjatë përditësimit të fjalësit të fjalorit, është edhe përditësimi i shpjegimeve, sidomos kur kemi të bëjmë me terma teknikë. Kështu, p.sh., fjala *diodë* (si term në elektronikë) e shpjeguar në ‘FGjSh 2006’ si: “llambë elektronike me dy elektroda (me anodë e me katodë)” tashmë i takon historisë së elektronikës. Më i përditësuar do të ishte përkufizimi i dhënë në *Collins Gem English Dictionary* (1999), si: “pajisje gjysmëpërçuese, e cila shërben për shndërrimin e rrymës alternative në rrymë të vazhduar”, ose në *Oxford Mini Dictionary & Thesaurus* (2008), si: “gjysmëpërçues, i cili lejon rrjedhjen e rrymës elektrike vetëm në një kah dhe i cili i ka dy skaje”.

PËRFUNDIM

Një nga mënyrat e pasurimit të fjalësit të fjalorëve shpjegues të përgjithshëm është futja në ta e fjalëve të marra nga terminologjia shkencore e teknike. Gjatë futjes së termave të caktuar në një fjalor shpjegues duhet pasur parasysh, ndër të tjera, edhe shpeshtinë e përdorimit të tyre në tekste të ndryshme, e për këtë do të ndihmonte shumë hartimi i një korpusi të rendit qindramilion-fjalësh i gjuhës shqipe. Vetëm atëherë do të mund të pritej të kemi një

fjalor shpjegues të përditësuar. Deri atëherë duhen shfrytëzuar fjalorët terminologjikë jo të pakët dhe të vilen prej tyre fjalët që kanë përdorim të gjërë.

BIBLIOGRAFI

CAKA, Nebi, Agni DIKA, Seb RODIQLI (2005), Fjalori i informatikës anglisht – shqip, shqip – anglisht, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, Prishtinë.

KOVALICK, Vincent P. (2009), *Markman Hearings and Their Critical Role In U.S. Patent Litigation*, China IP News, October.

MCDERMOTT, Anne (2005), Johnson's Definitions of Technical Terms and the Absence of Illustrations: *International Journal of Lexicography*, Volume 18, Number 2, 1 June 2005, pp. 173-187(15), Oxford University Press.

PANAGIOTIS E. Tsampouaras (2001), Bilingual lexicography in Greece: *Translatum Journal*, Issue 1, June 2001.

X x x x (1954), Fjalor i gjuhës shqipe, Tiranë.

X x x x (1984), Fjalor i shqipes së sotme, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.

X x x x (1999), *Collins Gem English Dictionary*, Collins Gem.

X x x x (2006), Fjalor i gjuhës shqipe, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.

X x x x (2008), *Oxford Mini Dictionary & Thesaurus*, Second Edition, Edited by Charlotte Livingstone, Oxford University Press.

X x x x (2010), *The New Oxford American Dictionary (NOAD)*, Third Edition, Angus Stevenson and Christine A. Lindberg (editors), Oxford University Press. August..